

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ САМАРҚАНД
ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ**

Мустақил иш

Мавзу: САВДО КОРХОНАЛАРИНИНГ РЕСУРСЛАРИ

**Бажарди: ИК-110 гуруҳ талабаси
Жонузоқов Бегзод
Текширди: проф. Абдукаримов Б.А.**

САМАРҚАНД – 2012

Мавзу: САВДО КОРХОНАЛАРИНИНГ РЕСУРСЛАРИ

1. Савдо корхоналарининг асосий фондлари
2. Айланма фондлар (маблағлар) тушунчаси, таркиби ва кўрсаткичлари
3. Савдо корхоналарининг молиявий ресурслари
4. Савдода меҳнат ресурслари

Ресурслар тушунчаси ва таркиби

Ресурс – французча «ressources» сўзидан келиб чиқиб, восита, захира, имконият, бирор-бир нарсани, бойликларни манбааси мазмунини билдиради.

Жамиятда ресурслар ҳар хил турларга бўлинади.

Иқтисодиёт назариясида ресурсларга тегишли ишлаб чиқариш воситалари (меҳнат куроллари ва меҳнат предметлари); ишлаб чиқариш кучлари (ишлаб чиқариш воситалари ва ишчи кучи); капитал (молиявий капитал), (асосий капитал, айланма капитал) каби тушунчалар ишлатилади.

Статистикада, бухгалтерия ҳисобида асосий фондлар (асосий воситалар), айланма фондлар, (айланма воситалари, айланма маблағлар), моддий активлар, номоддий активлар, ишчи кучи, моддий ресурслар, меҳнат ресурслари, молиявий ресурслар каби тушунчалар ишлатилади.

Умуман ресурслар тушунчасига келсак – улар жамият зарурияти учун моддий ва маънавий босқичларни ишлаб чиқаришга жалб қилиши мумкин бўлган табиий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий қудратларни мажмуаси бўлиб, улар жамият билан табиатни ўзаро алоқаси орқали инсоният жамиятини тараққиёт даражасини таъминлайди.

Жамият миқёсида табиий ресурслар (хаво, ер, сув, ер ости ресурслари, ўрмонлар ва ҳ.к.) энергетик ресурслар, моддий ресурслар, меҳнат ресурслари, молиявий ресурслар ва маънавий ресурслар каби тушунчалар ҳам мавжуд.

Иқтисодиётда ресурслар тушунчаси билан бир каторда ишлаб чиқариш омиллари тушунчаси ҳам ишлатилади.

Жамиятда такрор ишлаб чиқариш жараёни қуйидаги омиллар орқали ҳаракатда бўлади:

Биринчи омил – инсон омили, унинг меҳнати;

Иккинчиси омил – меҳнат воситалари, яъни капитал;

Учинчиси омил - табиий ресурслар, ер;

Туртинчи омил - тадбиркорлик.

Бешинчи омил – ахборотлар*

Умуман олганда ресурслар ишлаб чиқариш омилларини ўзаро алоқаси, ўзаро таъсири орқали яратилади, шаклланади.

Ресурслар тушунчаси ишлаб чиқариш омилларидан кенгроқ. Чунки ресурслар ишлаб чиқаришга жалб қилиниши мумкин бўлган табиий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий қудрат мажмуаси бўлса, ишлаб чиқариш омиллари ишлаб чиқаришга жалб қилинган ресурслар мажмуасидир ва инсон учун зарур бўлган моддий ва маънавий бойликларни яратувчи омил бўлиб ҳисобланади.

Инсоният ҳаётида доимо чегараланган имкониятлар ва чегараланган ресурсларга

дуч келади. ҳақиқатда ҳар бир инсонни алоҳида олиб қарасак уни имкониятлари чегараланганлигига гувоҳ бўламиз. Бутун жамиятда ресурслар чегараланган, чунки табиий, моддий, меҳнат, молиявий ва бошқа ресурслар сон жихатидан ва сифат жихатидан чегарага эга. Бежиз эмаски, иқтисодий фанлар, аввалом бор, иқтисодиёт назарияси учун чегараланган ресурслардан моддий бойлик яратиш, уни истеъмол учун аҳоли ўртасида тақсимлашда инсонларнинг ўзаро муносабатларини ўрганиш асосий вазифаларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Савдо корхоналарида, иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари қаторида, моддий, меҳнат ва молиявий ресурслари каби тушунчалар ишлатилади. Улар савдо корхоналарининг иқтисодий салоҳиятини ташкил қилади.

Савдо корхоналари фаолиятини ўрганишда асосий ва айланма фондлар, моддий ва номоддий активлар, ишчи кучи, молиявий ресурслар каби иқтисодий категориялар ишлатилади.

Асосий фондлар тушунчаси, таркиби ва баҳоланиши

Асосий фондлар моддий ресурсларнинг бир қисmini ташкил қилади. Улар савдо корхоналари фаолиятида ишлатиладиган меҳнат курулларининг қийматидан иборат бўлиб, ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш шаклларига бўлинади.

Бухгалтерия ҳисобига мувофиқ асосий фондларга ишлатиш даври бир йилдан юқори бўлган, моддий активлар қиймати киради. Бундан келиб чиқадики, асосий фондалрни натурал-моддий кўриниши фаолият жараёнида кўп йиллар хизмат қилади, яъни шакли ўзгармайди ва ўз қийматини қисман товар қийматига ўтказиб беради.

Шундай қилиб, асосий фондлар – савдо жараёнида ўзоқ муддат, кўп маротабалаб иштирок этадиган, ўз қийматини товарларга қисман ўтказиб турадиган меҳнат курулларини қийматининг пулдаги ифодасидир.

Савдо корхоналарида асосий фондларнинг натурал-моддий таркиби (элементлари) 14 та катта гуруҳ бўйича тавсифланади.

Ишлаб чиқаришга тааллуқли асосий фондларга савдо корхоналарида тўғридан-тўғри товарларни ишлаб чиқаришдан истеъмолчига етказишда, олди-сотди жараёнини ва савдо хизматлари амалга оширишда қатнашадиган меҳнат куруллари киради.

Ноишлаб чиқаришга тааллуқли асосий фондлар таркибига савдо корхонасига тааллуқли маъмурий ва илмий-тадқиқот ташкилотларга қарашли бинолар, иншоотлар, жиҳозлар, уй-жой, коммунал хўжалиги, клублар, стадионлар, боғчалар, санаториялар, поликлиника, шифохоналардаги меҳнат куруллари киради.

Асосий фондлар олди-сотди ва савдо хизмати жараёнларида ўзини натурал-моддий шаклини сақлаб қолган ҳолда, кўп мароталаб, ўзоқ муддатда хизмат қилиши, ўз қийматини аста-секин товар қийматига ўтказиши, қийматини айланиш хусусияти (аста-секин истеъмол қилиниши ва бир вақтда шаклан ўзгариши) билан айланма фондлардан кескин фарқ қилади.

Шу сабабли товар ресурслари, пул маблағлари асосий фонд бўла олмайди.

Асосий фондалр фаол (актив) ва пасив меҳнат курулларига бўлинади.

Асосий фондлар – мулк шаклига, ишлаб чиқаришга алоқаси, амортизацияга нисбатан, амортизация нормасига биноан ва солиққа тортилишига нисбатан

тавсифланади.

1. Мулкка нисбатан – хусусий ва арендаланган.
2. Ишлаб чиқаришга қатнашиши бўйича – ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш (савдода ишлаб чиқаришга – савдога олди-сотдига тааллуқли қурооллар ва ноишлаб чиқаришга – маъмурий бинолар, иншоотлар, жиҳозлар, уй-жой, коммунал хўжалиги, клублар, стадионлар, боғчалар, шифохоналар).
3. Амортизацияга нисбатан – амортизацияланувчи ва амортизация қилинмайдиган. Охиргисига – ишчи ва маҳсулдор ҳайвонлар, кутубхона фонди, кўп йилилк экинлар, ўрнатилмаган жиҳозлар, консервация қилинган воситалар (ЎЗРВМ қарори асосида), тўла амортизацияланган воситалар.
4. Амортизация нормаларига қараб.

Асосий фондлар баҳоланиши – бошланғич қиймати, тикланиш қиймати, қолдиқ қиймати бўйича баҳоланади.

Бошланғич қиймати – асосий фондни сотиб олиш қиймати, уни ташиш, ўрнатиш, монтаж, ишлатиш учун ишчиларни ўқитиш харажати, бож харажатлар ва ҚҚС (қўшимча қиймат солиғи) йиғиндиси.

Тиклаш қиймати – бошланғич қиймати қайта баҳолаш ҳисоби билан ва кенгайтириш, реконструкция қилиш ва модернизация қилиш учун кетган харажатлар йиғиндиси.

Қолдиқ қиймати – бошланғич қийматидан амортизация жамғармасини ажратиб ташлангандан қолган қисми.

Асосий фондларни ишлатишда уни эскириши кўрсаткичи ишлатилади. Бу кўрсаткич асосий фондларни бирор бир даврида товарларга ўтказилган истеъмол қиймати билан белгиланади.

Асосий фондларни эскириши икки хил тарзда бўлиши мумкин.

Биринчидан, жисмоний эскириш, уларни техник ишлатилиш хусусиятини ишлаб чиқариш жараёнида ёки табиий шарт-шароитлар натижасида йўқолиши, емирилиши натижасида рўй беради.

Иккинчидан, руҳан эскириш, яъни имлмий-техник тараққиёт натижасида ишлатилаётган асосий фондларга нисбатан қудратлироқ, унумдорлироқ янги меҳнат қуроолларини яратилиши натижасида эскиларини ишдан чиқарилиши тушунилади.

Амалиётда асосий фондларни жисмоний эскириш даражаси амортизация кўчирмаси миқдори билан белгиланади.

Асосий фондларнинг амортизация кўчирмаси – бу хусусий асосий фондларнинг эскириш қийматининг пулдаги ифодасидир.

Амортизация пул шаклида тўпланиб борилади ва асосий фондалрни янгилаш, капитал таъмирлаш учун ишлатилади. Асосий фондларни жорий ва капитал таъмирлаш даврида ва ишлатилмай тўрган даврида амортизация кўчирмалари амалга оширилмайди. Амортизация фақат хусусий асосий фондлардан кўчирилади.

Асосий фондларни амортизация қиймати (суммаси) муомала (давр) харажатлар таркибига киритилади.

Амортизация нормалари асосий фондларнинг бошланғич (баланс қиймати) қийматига нисбатан фоиз миқдорида белгиланади.

Асосий фондларни эскиришини қисман тиклаш уларни жорий таъмирлаш муомала

(давр) харажатлари таркибида, капитал таъмирлаш амортизация фондида ўз аксини топади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, асосий фондларни такрор ишлаб чиқариш жараёнида унинг қиймати қуйидагича ўзгариб боради:

Бошланғич қиймати	-	эскириш қиймати, яъни амортизация	=	қолдиқ қиймати	-	эскириш қиймати	=
= қиймати	-	қиймати	=	- - - - «П» йил - янгиланиши			

Меҳнат курулларининг бошланғич қиймати жорий баҳоларда ҳисоб-китоб қилинади. Шу сабабли асосий фондларни тикланиш қиймати ҳисобланади.

Бошланғич қиймати $\times J_{\text{рт}}$ + кенгайтириш, реконструкция қилиш, модернизация қилиш харажатлари = тикланиш қиймати.

Бу ерда: $J_{\text{рт}}$ – баҳо ва тарифлар индекси

Тикланиш қиймати асосий фондларни қайта баҳолаш тўғрисидаги ҳукумат қарорлари асосида белгиланади.

Асосий фондларни ишлатиш жараёнидан келиб чиқиб, уларни истеъмол қилинган ва истеъмол қилинмаган қисмларга ажратиш мумкин.

Асосий фондларнинг кўрсаткичлари

Савдо корхоналари фаолиятини ривожланиш тенденцияларини, асосий фондларини иқтисодий самарадорлигини ўлчаш ва баҳолаш учун иқтисодиётга тааллуқли фанларда ва иқтисодчилар ўртасида кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш зарурлиги тўғрисида инкор қилинмайдиган, ягона фикр мавжуд. Лекин кўп ҳолларда асосий фондлар билан боғлиқ барча кўрсаткичлар, уларнинг самарадорлиги кўрсаткичлари деб ҳисобланади.

Бизнинг фикримизча, асосий фондларнинг кўрсаткичларини қуйидаги гуруҳларга бўлиши мақсадга мувофиқроқ бўлади:

- асосий фондларнинг ҳолатини англатувчи кўрсаткичлар;
- савдо корхоналари асосий фондлар билан таъминланганлигини билдирувчи кўрсаткичлар;
- асосий фондлар таркибидаги ўзгаришларни англатувчи кўрсаткичлар;
- асосий фондларни динамикаси ва ривожланиш тенденциялари кўрсаткичлари;
- асосий фондларни ишлатилишининг иқтисодий самарадорлиги кўрсаткичлари.

Асосий фондларни ҳолатини англатувчи кўрсаткичлар

1. Асосий фондларни бирор-бир муддатга ҳолати, бошланғич қиймати ва қолдиқ қиймати бўйича даврнинг бошига ва охирига (М: 1- январ, 1- апрел, 1- июл, 1- октябр, 1- январ келгуси йилга) ҳисобга олинади.

2. Асосий фондларни ҳисобот даврга янгиланиши (янгисини келтирилиши, ишга туширилиши) ва ишдан чиқарилиши (маънавий ва жисмоний ишдан чиқиши).

3. Асосий фондларни ўртача йиллик қиймати. Ушбу кўрсаткичлар ўртача хронологик кўрсаткич орқали аниқланади.

$$\bar{X} = \frac{\frac{x_1}{2} + x_2 + x_3 + \dots + x_{n-1} + \frac{x_n}{2}}{n-1}$$

Бу ерда:

$x_1 - x_n$ лар ҳар ой бошидаги ва охиридаги асосий фондлар қиймати (асосий фондларни киритиш ва чиқарилиши ойнинг 15 кунигача амалга ошган бўлса, ушбу ой ҳисобига, кейин бўлса, келаси ой ҳисобига киритилади).

$\bar{x}$ - асосий фондларни ўртача қиймати.

«х» - белгиси ўрнида «Аф» - асосий фондалр белгиси ишлатилиши мумкин.

4. Асосий фондларни (Аф) савдо корхонасининг (ташкilotининг) барча ресурслардаги (Бр) хиссаси, фоиз ҳисобида (x_1):

$$x_1 = \frac{Афх \cdot 100}{Бр}$$

5. Асосий фондлар таркибида фаол (актив) ва пасив қисмларининг хиссаси (X_2 ; X_3):

$$X_2 = \frac{Аффх \cdot 100}{Аф}$$

$$X_3 = \frac{Афпх \cdot 100}{Аф}$$

6. Асосий фондларда унинг алоҳида гуруҳларини (ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш) ҳамда натурал-моддий элементларини ҳиссаси, фоиз ҳисобида, масалан: ишлаб чиқариш асосий фондларини (Аф.и.ч) ҳиссаси

$$X_4 = \frac{Аф.и.чх \cdot 100}{Аф} \quad \text{ёки транспорт воситаларини (Аф.тр.) ҳиссаси}$$

$$X_5 = \frac{Аф.трх \cdot 100}{Аф} \quad \text{ва ҳоказолар бўйича.}$$

Юқорида келтирилган кўрсаткичлар қатори асосий фондларни ҳолатини англатувчи кўрсаткичлар сифатида савдо шахобчалари умумий сони, уларнинг майдони, турларини (супермаркет, универмаг, магазин ва ҳ.к.) сони кабилар ишлатилиши мумкин.

Савдо корхоналарини асосий фондлар билан таъминланганлигини билдирувчи кўрсаткичлар

1. Савдо ходимларини асосий фонд билан таъминланганлиги коэффициенти ($У_{T1}$), жумладан, актив қисми билан ($У_{T2}$)

$$\dot{O}_{T1} = \frac{\dot{A}\delta}{\tilde{O}_{\tilde{n}\delta}}$$

$$\dot{O}_{T2} = \frac{\dot{A}\delta\delta}{\tilde{O}_{\tilde{n}\delta}}$$

2. Савдо шохобчаларини сони ва майдонини 1000 кишига (таъминланадиган

аҳолининг сонига нисбатан) тўғри келиши. Улгуржи савдода ўртача товар захираларини 1 кв.м омбор майдонига тўғри келиши кўрсаткичи ишлатилиши мумкин.

3. Асосий фондларни ичида корхона мулкани хиссаси, яъни хусусий асосий фондларни жами асосий фондларга нисбати, фоиз ҳисобида.

$$A\phi_{x.x} = \frac{A\phi_x \times 100}{A\phi}$$

4. Мавжуд асосий фондларни корхонанинг унга бўлган эҳтиёжига (бизнес режада кўрсатилган миқдори) ($A\phi_{\text{эx}}$) нисбатан, фоиз ҳисобида (ЭХт)

$$\text{ЭХ}_T = \frac{A\phi_x \times 100}{A\phi_{\text{эx}}}$$

Ушбу кўрсаткич асосий фондларнинг элементлари бўйича ҳам ҳисоб-китоб қилиниши мумкин, айниқса, техник воситалар билан таъминланганлиги асосий аҳамиятга эга.

5. Асосий фондларни ўсиш коэффиценти ($K_{\text{аф.у}}$)

$$K_{\text{аф.у}} = \frac{A\phi_{\text{я}} - A\phi_{\text{ч}}}{A\phi}$$

6. Асосий фондларни инвестицияланиш коэффиценти ($K_{\text{ин}}$)

$$K_{\text{ин}} = \frac{ИИ}{A\phi_{\text{я}}}$$

Бу ерда: «ИИ» инвестиция, капитал маблағ суммаси.

Асосий фондларни таркибидаги ўзгаришларни англаувчи кўрсаткичлар

1. Асосий фондларни чиқиш коэффиценти ($K_{\text{аф.ч}}$)

$$K_{\text{аф.ч}} = \frac{A\phi_{\text{ч}}}{A\phi}$$

Бу ерда: « $A\phi_{\text{ч}}$ » ҳисобот даврида чиқарилган асосий фондлар.

2. Асосий фондларнинг янгилаш коэффиценти ($K_{\text{аф.я}}$)

$$K_{\text{аф.я}} = \frac{A\phi_{\text{я}}}{A\phi}$$

Бу ерда: « $A\phi_{\text{я}}$ » янгидан ишга туширилган асосий фондлар.

3. Асосий фондларни эскириш коэффиценти ($K_{\text{аф.э}}$)

$$K_{\text{аф.э}} = \frac{A}{A\phi}$$

Бу ерда: « A » амортизация суммаси.

4. Асосий фондларни яроқлилиқ коэффиценти ($K_{\text{аф.я}}$)

$$K_{\text{аф.я}} = \frac{A\phi - A}{A\phi} = \text{ёки} = 1 - K_{\text{аф.э}}$$

Асосий фондларни динамикаси ва ривожланиш тенденциялари кўрсаткичлари

Ушбу кўрсаткичлар асосий фондларни юқорида келтирилган барча кўрсаткичлари бир неча йилларга динамик қаторларга чизиб, таҳлил қилиш орқали аниқланади. Бунда солиштириш, гуруҳлаш орқали фоиз ва индексларни ишлатиш мумкин, натижада асосий фондалрни ривожланиш тенденциялари аниқланади.

Асосий фондларни ишлатилишининг самарадорлиги кўрсаткичлари

Самарадорлик «Эффект» тушунчасини англатади. «Эффект» лотинча «effectus» сўзидан келиб чиқиб, бажарилиш, ҳаракат, деган мазмунни билдиради.

Иқтисодиётда «Харажатлар», «Ресурслар», «Натижа», «Самаара» каби тушунчалар ишлатилади.

«Харажатлар» ва «Ресурслар» бир-бири билан диалектик боғлиқликда бўлиб, уларни бир томондан, умумий ўхшашлик томонлари мавжуд ва иккичи томондан бир-бири билан фарқлари ҳам мавжуд. ўхшашлиги ресурслар ишлатилади ва «харажат» категориясига айланади. Фарқи эса харажатлар ҳисобот даврида ишлатилган (маҳсулот ишлаб чиқариш, уларни сотиш учун ёки хизмат учун) ресурсларни пулдаги ифодасидир. Ресурслар, айниқса асосий фондлар, ишлаб чиқариш, сотиш, хизмат жараёнида ўзоқ муддатда ва кўп маротаба қатнашади. Бундай ҳолда ресурсларни бир қисми харажатланади ва маҳсулотга ўз қийматини қисман ўтказди. Бунда ресурслар харажати сифатида амортизация суммаси ўз ифодасини топади ва харажатлар ишлатилган ресурслар қийматига тенг бўлади.

«Самарадорлик» нисбий меъёр бўлиб, нисбий кўрсаткичлар тизими орқали баҳоланади. Иқтисодий самарадорлик – бу натижа билан харажатларнинг солиштира кўрсаткичидир. Ресурслар самарадорлигини аниқлашда ишлатилган (харажат қилинган) ресурсларни фаолият натижаси (маҳсулот, товар сотиш, хизмат), яъни ишлаб чиқарилган маҳсулот, товар айланиш ҳажми, хизмат қиймати ёки даромад, фойда каби кўрсаткичлар билан солиштирилади.

Ушбу нуктаи назардан кўпчилик иқтисодчилар асосий фондларни самарадорлигини «Фондларни қайтими», «Фондларни сиғима», «Фондларни рентабеллиги» каби кўрсаткичлар орқали аниқлашда тавсия қилишади. Амалиётда ҳам асосан, ушбу кўрсаткичлар ишлатилади. Уларни аниқланиш тартиби қуйидаги 1-чизмада келтирилган.

1-чизма.

Асосий фондларни самарадорлиги кўрсаткичлари

№	Кўрсаткичларнинг номи	Кўрсаткичнинг мазмуни	Кўрсаткични ҳисоблаш усули (формуласи)
1	Асосий фондни қайтими ($АФ_k$)	1 сўм асосий фондга қанча товар айланиши (чакана, улгуржи, умумий овқатланишни) тўғри келишини англатади ($ТА$)	$АФ_k = \frac{ТА}{АФ}$
2.	Асосий фондлар	Асосий фондларни	$АФ_c = \frac{АФ}{ТА}$

	сиғими ($A\Phi_c$)	қайтимини тескариси, яъни 1 сўм товар айланишига қанча асосий фонд тўғри келишини кўрсатади.	
3.	Асосий фондлар рентабеллиги, % ($A\Phi_p$) ҳисобида	Асосий фондларнинг 1 сўмига неча фоиз фойда тўғри келишини кўрсатади	$A\Phi_p = \frac{\Phi_x 100}{A\Phi}$

Асосий фондлар рентабеллиги кўрсаткичи билан бир қаторда «Асосий фондлар даромадлиги» кўрсаткичи ҳам аниқланиши мумкин. Бу ҳолда «Фойда» ўрнига «Даромад» суммаси ишлатилади.

Юқорида келтирилган кўрсаткичлар корхонанинг барча, мавжуд асосий фондларини самарасини аниқлатади. Аслида эса фондларнинг бир қисми ишлатилади.

Биз юқорида келтирилган «Самарадорлик» тушунчасидан, яъни сарфланган (ишлатилган), истеъмол қилинган асосий фондларни самарасидан келиб чиқсак, асосий фондларнинг барча суммасини эмас, унинг сарфланган (ишлатилган) истеъмол қилинган қисмини ишлатилса, ҳақиқатга яқинроқ кўрсаткич аниқланган бўлади.

Асосий фондларнинг сарфланган қисми унинг «амортизацияси»да ўз аксини топади ва шу сабабли «Асосий фондлар» ўрнига «амортизация» (A) суммасини ишлатиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Истеъмол қилинган асосий фондларни қайтими ($A\Phi_{и.к}$) қуйидагича аниқланади:

$$A\Phi_{и.к} = \frac{TA}{A}$$

Асосий фондлар сиғими эса ($A\Phi_{и.с}$) қуйидагича аниқланади:

$$\frac{A}{TA}$$

$$A\Phi_{и.с} = \frac{A}{TA}$$

Асосий фондлар рентабеллиги ($A\Phi_{и.р}$):

$$A\Phi_{и.р} = \frac{\Phi_x 100}{A}$$

Асосий фондлар самарадорлигини таҳлил қилишда юқорида келтирилган кўрсаткичлар билан бирга қуйидагиларни ҳам ишлатишни тавсия қиламиз.

Чакана савдода чакана савдо шаҳобчалари савдо майдонини ишлатилиш коэффициентини (K_s)

$$K_s = \frac{CTA}{S_c}$$

Ушбу кўрсаткич 1 кв.м савдо майдонига қанча чакана товар айланиши тўғри келишини аниқлатади.

Улгуржи савдода омборлар майдони ва улгуржи омбор товар айланиши ишлатилади.

Худди шундай чакана товар айланиши (улгуржи омбор товар айланиши) кўрсаткичлар ўрнига фойда «Ф» ишлатилса, майдонларни рентабеллиги аниқланади.

2.Айланма фондлар (маблағлар) тушунчаси, таркиби ва кўрсаткичлари

Айланма фондлар (маблағлар) тушунчаси, ҳаракати ва аҳамияти

Савдонинг айланма фондлари деганда, муомаладаги меҳнат предметлари ва айрим ишлатилиш муддати 1 йилгача бўлган меҳнат қуроллари қийматининг пулдаги ифодаси тушунилади. Айланма фондларга айрим кассадаги ва ҳисоб рақамларидаги молиявий муносабатлар билан боғлиқ бўлган маблағлар ҳам киритилади.

Бозор иқтисодиёти шароитида чет эл назарияси ва амалиёти иқтисодиётга кириб келаётган даврда, халқаро бухгалтерия ҳисоб стандартлари ва миллий ҳисобот тизимини амалиётда қўлланилиши муносабати билан «Айланма фондлар» «Айланма маблағлар» терменлари ўрнига «Айланма капитал» ёки «Айланма активлар» кириб келди. Юқорида келтирилган тушунчалар мазмунан бир хил бўлиб, фақат бошқача терменлар билан аталмоқда. Шу сабабли бизлар бундан буён ушбу категорияни мазмунидан келиб чиқиб, «Айланма маблағлар» терменини ишлатишни мақсадга мувофиқ деб топдик.

Айланма маблағлар ўз қиймат мазмунига биноан, муомала жараёнига зарур бўлган меҳнат предметлари, ишлатилиш муддати бир йилгача бўлган меҳнат қуролларини сотиб олиш учун зарур бўлган пул таъминотидир.

Айланма маблағлар натурал-жисмоний кўриниши нуқтаи назаридан жорий молиявий-хўжалик фаолиятини таъминлайдиган ва бир йилгача бўлган даврида истеъмол қилинадиган моддий бойликларни ўзида мужассамлаштиради.

Айланма маблағларнинг манбалари бўлиб корхонанинг ўз маблағлари, қарзга олинган маблағлар ва жалб этилган маблағлар ҳисобланади.

Корхонани ташкил топишда айланма маблағлар унинг тасисчилари маблағи ҳисобидан шаклланади (устав фонди), кейинчалик уни тўлдириш корхона фойдаси, жалб қилинган маблағлар (пассивлар) ҳисобидан тўлдирилади.

Айланма маблағлар асосий фондлардан фарқли бўлиб, улар муомала жараёни бир циклида тўла истеъмол қилинади ва ўз қийматини товарлар ва савдо хизматлари қийматига тўла ўтказди.

Айланма маблағларни ликвидлик даражаси жуда юқори, айрим таркибларини ликвидлиги қарийб «1»га тенг бўлади.

Савдо жараёнида айланма маблағлар бир турдан иккинчи турга айланиб туриши мумкин.

Айланма маблағлар доимий ҳаракатда бўлади. Улар савдо жараёнининг бир циклида такрор ишлаб чиқарилади.

Ишлаб чиқарувчилар ёки воситачилардан товарни сотиб олишда савдонинг айланма маблағлари ишлаб чиқарувчилар ёки воситачиларнинг айланма маблағига айланади, савдога улар товар шаклида муомалага кириб келади. Ушбу жараёнда ишлаб чиқаришни такрорланишини тезлаштиришга восита бўлиб хизмат қилади, савдо учун унинг асосий функциясини бажарилишини таъминлайди, яъни ишлаб чиқаришдан товарларни истеъмолчига етказиш ва олди-сотди жараёни давом эттиришни таъминлайди. Ушбулар билан бир қаторда истеъмолчиларни талабини қондиришга йўл

очиб беради.

Иккинчи жараёнда айланма маблағлар товар шаклидан пулга айланади, бунда товарлар муомала жараёнидан истеъмол жараёнига ўтади, пул эса яна муомала жараёнини такрорлаш учун ҳаракатга ўтади. Бу пуллар янги меҳнат предметларини сотиб олишга йўналтирилади ва жараён такрорланади.

Ушбу жараёнда айланма маблағлар бир томондан муомала жараёнини тезлаштиради ва иккинчи томондан истеъмолчилар талабини қондиради.

Айланма маблағларни такрорланиш тезлигидан савдо корхоналарининг рақобатбардошлиги, уларни самарадорлиги даражаси боғлиқдир. Шу сабабли айланма маблағларни такрорланишини тезлаштириш катта аҳамиятга эгадир.

Айланма маблағларни миқдорига ҳар хил омиллар таъсир қилади. Уларнинг бири айланма маблағларни такрорланишини тезлаштиради, иккинчиси секинлаштириши мумкин.

Умуман айланма маблағларга таъсир қилувчи омилларни уч хил гуруҳга ажратиш мумкин: умумиқтисодий, ташкилий ва техник-технологик омилларга.

Умумиқтисодий омилларга, товар айланиши ва уни таркибини (ассортимент таркибини) ўзгариши, ишлаб чиқариш, товар ва бошқа моддий неъматлар билан таъминловчиларни дислокацияси, яъни ҳудудий жойланиши, савдо хизматчиларини ва савдога хизмат кўрсатувчи тармоқлар ишчиларини меҳнат унумдорлиги даражаси кабиларни киритиш мумкин.

Ташкилий омилларга савдо шахобчаларини ҳажми, ихтисослашиш, савдони янги прогрессив усулларини қўллаш, бошқаришни такомиллаштириш, савдо-воситачилик бўғинларини қисқартириш кабилар киради.

Техник-технологик омиллар илмий-техник прогрессни жорий қилиш билан боғлиқ бўлиб, уларга савдога янги жиҳозларни, технологик жараёнлари жорий қилиш, савдога хизмат қилувчи тармоқларни техник-технологик тараққиёти (алоқа, транспорт, коммунал хўжалиги кабилар) киради.

Ушбу омиллардан айримлари айланма маблағларни миқдорини оширишга олиб келади. Буларга савдо хизматини сифатини юқорилаш билан боғлиқ тадбирлар савдо шохобчаларини кенгайтириш, янгисини куриш, товар айланиши таркибида (ассортиментида) айланма маблағларни такрорланиш жараёнини сусайтиришга олиб келадиган товарлар ҳиссасини ортиши кабилар киради.

Айланма маблағларни камайитишга олиб келадиган омилларга моддий ва молиявий ресурсларни тежамли ишлатилишига қарашли тадбирлар, товар захираларини айланиш тезлигини ошириш, товар айланиши таркибида айланма маблағларни такрорланиш жараёнини тезлаштиришга олиб келадиган товарлар ҳиссасини кўпайиши кабилар киради.

Юқоридаги омилларни объектив ва субъектив омилларга ҳам ажратиш мумкин. Объектив омиллар савдо корхонаси ва уни таъминловчиларни хўжалик юритиш тартиби, савдо корхоналари фаолиятига боғлиқ бўлмаган омиллар киради.

Субъектив омиллари бошқарув аппарат ходимлари ва савдо хизматчиларни касбий маҳорати, ишлаш принциплари, савдони тўғри рационал ташкил қилиш борасида қабул қилинган қарорларни жорий қилинишини ва ҳ.к. киради. Субъектив омиллар инсон омили билан боғлиқдир.

Ресурслар ,жумладан асосий фондлар, айланма маблағлар ҳамда молиявий ресурсларни бир-бири билан тигиз боғлиқлиги, хўжалик фаолияти жараёнида уларни бир шаклдан иккинчи шаклга ўзгариши, яъни натурал-моддий шаклдан қиймат, пул шаклига ва тескариси, қиймат, пул шаклидан натурал-моддий шаклга ўтганда асосий фондлар, амортизацияси шаклида молиявий ресурслар капитал маблағ шаклидан асосий фондларга айланишини кўзатамиз.

Худди шундай ўзгаришлар айланма маблағлар ва молиявий ресурслар ўртасида ҳам рўй беради. Масалан: товарлар сотилиш жараёнида дебитор қарзга айланиши, товарлар олди-сотди жараёнида юридик ва жисмоний шахсларни қарздор бўлиб қолиши, ушбу жараёнда савдо корхоналарини кредитор бўлиб қолиши, яъни ишлаб чиқарувчи ёки бошқа таъминотчилардан қарздор бўлиб қолиши кабилар. Товарларга қўйилган устамаларни сотилиши натижасида савдо корхоналарини даромади, фойдасини шаклланиши.

Ушбу жараёнга иқтисодиётга тааллуқли адабиётларда эътибор берилмайди ва бу жараён ёритилмаган. Лекин бундай ўзаро боғлиқликларни ўрганиш ресурсларидан самарали фойдаланиш учун тадбирлар ишлаб чиқишда, самарадорлик кўрсаткичларини аниқлаш ёки танлашда назарий ва амалий аҳамият касб этади.

Айланма фондлар (маблағлар) таркиби

Айланма маблағлар таркибини назарий ва амалий аҳамияти нуқтаи назардан натурал-моддий шакллари ва қиймат кўрсаткичи сифатида таснифлаш зарур.

Савдо корхоналарининг айланма маблағлари натурал-моддий шакллари бўйича қуйидаги таркиблардан (элементлардан) иборат бўлади:

1. Товар захиралари (чакана савдо шохобчаларида, улгуржи савдо омборларида, йўлда, умумий овқатланиш корхоналарида).
2. Хом ашё ва тайёр маҳсулотлар (умумий овқатланиш корхоналарида).
3. Таралар, ёкилғи, кодоқлаш материаллари.
4. Хўжалик эҳтиёжига ишлатиладиган материаллар (касса чеклари, компьютер краскалари каби).
5. Арзон инвентарлар ва ишлатилиш муддати бир йилгача бўлган тез эскирадиган меҳнат куруллари.
6. Санитария ва махсус кийим-кечаклар.

Айланма маблағлар қиймати бўйича қуйидагича таснифланади.

1. Товар захиралари суммаси. Айланма маблағ таркибида товар захираларини суммаси 60-70 % ташкил қилади.
2. Материаллар захираси ва арзон инвентарлар ва ишлатиш муддати бир йилгача, тез эскирадиган меҳнат куруллари суммаси.
3. Дебиторлик қарзлари. Савдо корхоналарига қарздор бўлган юридик ва жисмоний шахсларни товарлар ва бошқа нарсалар бўйича қарзлари суммаси.
4. Пул активлари. Савдо корхоналарининг кассасидаги, банкдаги ҳисоб ва валюта рақамларидаги пул ва бошқалар сифатидаги маблағлари.
5. Қисқа муддатли молиявий қўйилмалар. Савдо корхоналарини ҳар хил қимматбаҳо қоғозларга қўйилган маблағлари, банкдаги депозит ҳисоб рақамидаги пуллари.

Уларни ишлатилиш муддати бир йилгача, шу сабабли улар иқтисодий мазмуни жиҳатидан фойда (даромад) олиш мақсадида қисқа муддат ичида бўш пул маблағларидан фойдаланишни ифода қилади.

6. Айланма маблағларни бошқа турлари. Буларга келгуси давр қилинган харажатлар киради. Ушбу харажатлар келгуси асосий фаолиятга доир бўлиб, лекин ҳисобот даврида амалга оширилади. Уларга масалан: олдиндан тўланган ижара ҳақлари; олдиндан тўланган бошқа тармоқларнинг хизмат ҳақлари; бошқа олдиндан бўнак (аванс) сифатидаги тўловлар киради.

Ушбу харажатлар ҳисобот йилида амалга оширилган билан келгуси даврнинг муомала (давр) харажатларида ўз аксини топади.

Айланма маблағлар уларни режалаштирилиши нуқтаи назардан нормалаштириладиган айланма маблағлар ва нормалаштирилмайдиган айланма маблағларга бўлинади.

Миқдори реал аниқланиши нормалар ва нормативлар орқали мумкин бўлган айланма маблағлар нормалаштириладиган айланма маблағлар таркибига киради.

Нормалаштирилиши мумкин бўлган айланма маблағлар таркибига қуйидагиларни киритиш зарур:

- товар захиралари (чакана савдода, улгуржи омборларда, умумий овқатланиш шохобчаларида, йўлдаги);
- кассадаги ва йўлдаги пул маблағлари;
- товарлар билар тўрган ва бўш таралар;
- келгуси давр учун қилинадиган харажатар;
- моддий-техник таъминот материаллари, ёқилғи, қадоқлаш ва хўжалик эҳтиёжи учун зарур бўлган материаллар;
- белгиланган муддатда банкларга инкасса қилиш учун ҳисоб-китоб ҳужжатлари топширилмаган савдо корхоналарига юборилган товарлар суммаси;
- оммавий овқатланиш шохобчаларидаги (корхоналаридаги) хом ашёлар.

Миқдорини режалаштирилиши қийин ёки мумкин бўлмаган айланма маблағлар таркибига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- банкдаги ҳисоб рақамида сақланаётган пул активлари;
- белгиланган муддатдан кейин банкларга инкасса қилиш учун ҳисоб-китоб ҳужжатлари топширилмаган савдо корхоналарига юборилган товарлар суммаси;
- ҳар хил дебиторлар;
- сақлаш учун моддий жавобгарликка олинган товарлар суммаси (акцеп қилиш инкор қилинган ҳолдаги);
- қисқа муддатли молиявий қўйилмалар.

Айланма маблағлар кўрсаткичлари

Айланма маблағлар кўрсаткичларини қуйидаги гуруҳларга тақсимлаб ўрганишни тавсия қиламиз.

1. Айланма маблағлар ҳолатини кўрсатувчи кўрсаткичлар, булар абсолют миқдорларда (натурал ва қиймат ўлчов бирликларида) ва ўртача қиймат кўрсаткичида ҳисоботга олинади.

2. Айланма маблағларни ўзгариш тенденциялари (динамикаси) кўрсаткичлари.
3. Айланма маблағлар таркибини англатувчи кўрсаткичлар.
4. Айланма маблағлар билан корхонани таъминланганлиги кўрсаткичлари.
5. Айланма маблағлардан фойдаланиш самарадорлиги кўрсаткичлари.

Айланма маблағлар ҳолатини кўрсатувчи кўрсаткичлар

1. Айланма маблағлар ҳолати натурал-моддий шаклидан ва қиймат ўлчов бирликларидан келиб чиқиб натурал ва қиймат кўрсаткичлар орқали бирор бир пайтга (моментга) ёки даврга ҳисобга олинади. Масалан: товар заҳиралари бирор пайтга (1.01; 1.04; 1.07; 1.10; 1.12; 1.01 келгуси йил қаби) натурал ва қиймат кўрсаткичларда ҳисобга олиниши мумкин ёки бирор бир даврга қиймат кўрсаткичлари орқали уларни ўртача миқдори аниқланади.

Айланма маблағларни ўртача қиймати:

биринчидан, ўртача арифметик усул билан, $\bar{X} = \frac{X_1 + X_2 + \dots + X_n}{n}$ аниқланиши мумкин. Бу усул айланма маблағлар суммаси квартал ёки ойлар бўйича ўртачаси берилган бўлса ишлатилади. (Бу формулади «X» - «Айланма маблағлар» деб ҳисобланади;

иккинчидан, айланма маблағлар суммаси динамик қаторда бир пайтга (кунга) берилган бўлса ўртача хронологик усул билан ҳисобланади, яъни

$$\bar{X} = \frac{\frac{X_1}{2} + X_2 + \dots + X_{n-1} + \frac{X_n}{2}}{n-1}$$

Айланма маблағларни ҳолатини англатувчи кўрсаткичлар қаторига, уларни такрорланиш ёки айланиш кўрсаткичини (кунлар ва маротаба ҳисобида) киритиш зарур. Бу кўрсаткич икки хил турда, яъни биринчиси, айланма маблағлари айланиши, иккинчиси товар заҳираларни айланиш сифатида ишлатилади (ушбу кўрсаткични моҳияти «Чакана товар айланиши» мавзусида батафсил ёритилган).

Айланма маблағларни айланиши кунлар ҳисобида уларни такрорланишини бир цикл муддатини кўрсатади, товар заҳиралари кун ҳисобидаги кўрсаткич эса, уларни қанча муддатга етишини, яъни неча кунда сотилиб бўлишини кўрсатади.

Айланма маблағларни айланиш муддати қуйидагича ҳисобланади (чакана савдо мисолида):

$$360 \left(\frac{\text{ёки } 90}{\text{ЧТА}} \right) \frac{\text{ёки}}{\text{ёки}}$$

Айланма маблағларни бирор бир даврида (квартал, йил) айланиш миқдори уларни ушбу даврда неча маротаба айланишлиги (такрорланишини) англатади ва қуйидагича ҳисобланади:

$$\frac{\text{ёки}}{\text{ёки}}$$

Ушбу кўрсаткичларни улгуржи савдо аниқлашда «Улгуржи омбор товар айланиши» кўрсаткичи ишлатилади.

Айланма маблағларни ўзгариш тенденциялари (динамикаси) кўрсаткичлари

Ушбу кўрсаткичлар асосий фондларники каби айланма маблағларни бир неча йиллар давомида «айланма маблағлар ҳолатини кўрсатувчи», «айланма маблағлар таркибини англатувчи», «айланма маблағлар билан таъминланганлиги» ва «айланма маблағлардан фойдаланиш самарадорлигини англатувчи» кўрсаткичларни абсолют миқдорини фарқи, фоизлар, индекслар орқали у ёки бу томонга ўзгариш даражасини ифодалайди. Улар ишлатилаётган кўрсаткичлар номи билан аталиб, ушбу кўрсаткичларни ўтган йилларга нисбатан абсолют миқдорини ўзгариши аниқланади, фоиз ҳисобида динамикаси ва индекс ўлчов бирликларида ҳисобланади.

Айланма маблағлар таркибини англатувчи кўрсаткичлари

Айланма маблағлар таркиби деганда, унинг барча элементларини (товар заҳиралари; материаллар заҳираларини; арзон инвентарлар ва ишлатилиш муддати бир йилгача бўлган, тез эскирадиган меҳнат қуроллари; санитария ва махсус кийим-кечаклар; дебитор қарзлар; пул активлари; қисқа муддатли молиявий қўйилмалар; айланма маблағларни бошқа турларини ҳамда ўз маблағларини умумий айланма маблағлар суммасидаги ҳиссаси (улуши) фоиз ҳисобида аниқланади. Бунинг учун алоҳида олинган айланма маблағлар элементининг суммаси «100,0»га кўпайтирилиб, айланма маблағларнинг умумий суммасига бўлинади ёки коэффициент ҳисобида аниқланади.

Ушбу кўрсаткичлар билан бир қаторда савдо корхонасининг умумий ресурсларини таркибини ўрганишда, умумий ресурслар суммасида айланма маблағларни ҳиссасини аниқлаш (фоиз ёки коэффициент ҳисобида) тавсия қилинади.

Айланма маблағлар билан савдо корхонасини таъминланганлиги

1. Ушбу кўрсаткичларга қуйидагиларни киритиш мумкин:

Товар айланишини айланма маблағлар билан таъминланганлиги. Чакана товар айланиши (улгуржи товар айланиши, умумий овқатланиш корхонасини товар айланиши)да айланма маблағларнинг ҳиссаси, жумладан алоҳида ўз маблағларини ҳиссаси.

Ушбу кўрсаткични аниқлаш учун айланма маблағлар (ўз маблағлари) суммаси «100,0» га кўпайтирилиб тегишли товар айланиш суммасига бўлинади.

2. Айланма маблағлар нормасини таъминланиши – нормалаштириладиган айланма маблағларнинг ҳақиқий суммасини белгиланган норма билан солиштирмаси. Ушбу кўрсаткич юқорида келтирилган кўрсаткичларни абсолют айирмасини топиш (ҳақиқий суммадан нормани айириб ташлаш) ва ҳақиқий суммани «100,0» га кўпайтириб нормативга бўлиш орқали аниқланади.

3. Айланма маблағларни ўз маблағи билан таъминланиши. Ушбу кўрсаткич бир томондан, айланма маблағлар ҳолатини кўрсатувчи кўрсаткич сифатида ишлатилса, иккинчи томондан корхонанинг ўз маблағлари билан таъминланганлигини ҳам ифодалайди.

4. Айланма маблағларни товар айланишини таъминлаши, кунлар ҳисобида. Ушбу кўрсаткич бирор муддатдаги (квартал боши ёки йилнинг бошидаги) айланма маблағлар

суммасини келгуси даврнинг (квартал ёки йил) бир кунлик товар айланиш сумасига тақсимлаш орқали аниқланади. Товар айланишини (сотиб олиш қийматида, яъни савдо устамасисиз олинади) бир кунлиги уни давр кунларига (квартал бўлса – 90 кун, йил бўлса – 360 кун) бўлиш орқали аниқланади.

Юқорида келтирилган биринчи кўрсаткич товар айланишини айланма маблағлар билан бирор даврда неча фоизга таъминланганлигини кўрсатади, тўртинчи кўрсаткич эса бирор муддатдаги мавжуд айланма маблағлар неча кунлик товар айланишини таъминлаши мумкинлигини ифодалайди.

Айланма маблағлардан фойдаланиш самарадорлиги кўрсаткичлари

Айланма маблағлардан фойдаланиш самарадорлигини аниқлаш учун қуйидаги кўрсаткичлар тизимидан фойдаланиш тавсия қилинади.

1. Айланма маблағларни (ёки ўртача товар заҳираларини) айланиш коэффиценти (Кай. ёки $K_{з.а}$) маротаба ҳисобида.

$$K_{з.а} = \frac{ТА}{\bar{з}}$$

Бу ерда: ТА- товар айланиши суммаси, кварталга ёки йилга) (чакана, улгуржи, умумий овқатланиш);

$\bar{з}$ - ўртача айланма маблағлар суммаси;

$\bar{з}$ - ўртача товар заҳиралари суммаси.

2. Ўз айланма маблағларини айланиш тезлиги коэффиценти ($K_{ў.ай.}$)

$\bar{з}$

Биринчи ва иккинчи банддаги кўрсаткичлар айланма маблағларни бир томондан бирор-бир даврда ишлатилиш ҳолатини кўрсатади, иккинчи томондан динамик қаторда таҳлил қилинса улардан фойдаланиш самарасини ҳам ифода қилади.

3. Айланма маблағларни (ёки товар заҳираларини) рентабеллиги (ёки даромадлилиги) ($Р_{ай.м}$) қуйидагича аниқланади.

$$\bar{з} \\ \bar{з} \\ \bar{з}); \\ (\text{ёки } \bar{з})$$

Таянч иборалар: айланма маблағлар, айланма фондлар, айланма капитал, айланма капитал, айланма активлар, омиллар, кўрсаткичлар.

3.Савдо корхоналарининг молиявий ресурслари

Молиявий ресурслар моҳияти ва уларни савдо корхоналари самарадорлигини оширишда аҳамияти

Молиявий ресурслар жамият хўжалик механизмида инсоннинг қон томирлари тизими каби, фаол хизмат қилади. Иқтисодиётнинг қайси жабҳасини таҳлил қилманг, молия масалаларига дуч келамиз.

Молия – бу пул тизими бўлиб, нақд пуллар, пулга айланиши мумкин бўлган чет эл

валюталари, банклардаги нақд пулсиз маблағлар, қимматбаҳо қоғозлар мажмуасидир.

Давлат, корхона, уй хўжалиги (оила хўжалиги) ўртасидаги пул алоқалари молиявий муносабатларни ташкил қилади. Лекин, молия бу пулни ўзи эмас, у пул орқали фаолият натижаларини, даромад ва фойдани тақсимлаш ва қайта тақсимлаш билан боғлиқ алоқалардир.

ҳар бир давлатни ўзига хос молиявий тизими мавжуд. Ўзбекистон Республикасининг молиявий тизими қуйидагилардан ташкил топади:

- давлат молияси. Бунга давлат бюджети, маҳаллий бюджет, қоғалпоғистон Республикаси бюджети, кредит тизими, солиқ хизмати, давлат суғурталаш тизими, нафақа жамғармаси;
- хўжалик субъектлари молияси – корхоналар, тижорат банклари, биржа тизими, тижорат кредитлаш ва суғурталаш тизими;
- жисмоний шахслар молияси, яъни аҳолининг шахсий маблағлари.

Хўжалик механизмини юритиш ҳаракати молия-кредит воситалари (таянчлари), молиявий ресурсларни ўзгаришига кўпдан боғлиқ.

Пул, молия ва молиявий ресурслар каби иқтисодий категорияларни фарқлаш зарур.

Пул-молияни шаклланиши ва ҳаракатини моддий асосини ташкил қилади.

Пул-молиявий ресурслар, молия ва хўжалик фаолиятни охириги натижаларини ўлчайди (даромад, харажатлар, айланма маблағлар, махсус пул фондалри ва бошқалар).

Савдонинг молияси – бу пул даромадлар ва пул воситалари фондларини шаклланиши, тақсимланиши ва ишлатилиши билан боғлиқ бўлган иқтисодий (конкрет ҳолда пул) муносабатларидир.

Молияни мавжудлиги товар муомаласи билан чамбарчас боғлиқ, чунки товар муомаласи бир томондан товарлар массасини силжиши билан параллел пул массасини силжиши билан амалга ошади.

Товар массаси пул массасига тенг, эквивалент бўлиши керак.

Савдо корхоналари товар айрибошлашни амалга ошириш жараёнида товарларни сотиб олган қийматини (улгуржи баҳо билан) муомала ва бошқа харажатларини қоплайди ва фойда олади.

Даромадни шаклланишида, ишлатилишида реал пул воситалари айланади, корхоналарни пул фондлари шаклланади (меҳнат ҳақи фонди, капитал қўйиш жамғармаси, давлат бюджетига тўловлар, резервлар ва бошқа махсус фондлар).

Пул муносабатларида

- давлатнинг молия-кредит тизими билан тўловлар орқали;
- банк муносабатлари билан кредит олиш ва қайтариш орқали;
- савдо корхоналари ўзаро ва уларни иқтисодиётни бошқа тармоқлари билан алоқалари, товар-пул муносабатлари, яъни товар олди-сотди, хизмат ва бошқа шартномавий муносабатлар орқали;
- ишчи-ходимлар билан ҳисоб-китоблар (иш ҳақи, моддий рағбатлантириш ва бошқа пул муносабатлари) орқали савдо корхоналарининг молиявий фаолияти ўз аксини топади.

Шундай қилиб, молия бутун пул муносабатларини барча жабҳаларини қамраб олмайди.

Молия тушунчасига товар сотиш билан боғлиқ бўлган пул муносабатлари

кирмайди. Бу муносабатлар натижасида фақат аҳолига сотилган товарлардан савдо корхоналарига қоладиган даромадлар молиявий ресурсларга киради.

Шундай қилиб, пул муносабатлари молия тушунчасидан кенгроқ. Молиянинг моҳияти унинг бажарадиган функциялари орқали намоён бўлади. Молиянинг функциялари қуйидагилардан иборат:

- такрор ишлаб чиқариш – капитални такрор айланишини таъминлаш, моддий ва пул ресурсларини мувофиқлигини таъминлаш;
- тезкор (оператв) – савдо корхоналарини пул маблағларига бўлган эҳтиёжларини аниқлаш, таъминлаш, ишлатилишини тартибга солиш;
- тақсимот – пул маблағларини мақсадли йўналтириш, тақсимлаш;
- назорат – пул маблағларини шаклланиши, тақсимланиши ва ишлатилишини норма, нормативлар, қонун-қоидаларга мос келишини тўхтовсиз текшириб бориш.

Молиявий ресурсларнинг манбалари

Молиявий муносабатларнинг моддий ифодаси молиявий ресурсларда ўз ифодасини топади. Хўжалик субъектларининг молиявий ресурслари – бу улар ихтиёридаги пул ва унга тенглаштириладиган даромадлар ва тушумлардир. Улар хўжалик субъектларини бюджет, банклар, суғурта ва бошқалар олдидagi мажбуриятларини бажариш учун ишлатилади. Молиявий ресурслар юқоридагилар билан бир қаторда фаолиятни кенгайтириш ва ходимларни моддий рағбатлантириш учун ҳам манба бўлиб ҳисобланади.

Молиявий ресурсларни шакллантирувчи манбаси сифатида хўжалик субъектларини ўз (хусусий) ва ҳар хил бошқа жалб қилинган маблағлар ҳисобланади. Ижтимоий маҳсулотни тақсимлаш нуқтаи назаридан қаралганда молиявий ресурслар деганда, давлат ва корхоналарда ўз мақсад ва вазифаларини бажариш учун тўпланадиган, тақсимланадиган ва ишлатиладиган пул шаклидаги ижтимоий маҳсулот ва миллий даромаднинг бир қисми тушунилади.

Амалий нуқтаи назардан савдо корхоналарини молиявий ресурслари улар ихтиёрида бўлган жами пул шаклидаги даромадлар ва жамғармалар йиғиндисидир.

Молиявий ресурсларни жорий фаолият, кредит ресурслар, пул маблағлари резервлари билан боғлиқ бўлган харажаталрни қоплангандан кейин корхона ихтиёрида қоладиган пул маблағлари жамғармалари ташкил қилади.

Молиявий ресурсларга маълум миқдорда моддий бойликлар мос келади. Асосий ва айланма фондлар, моддий ва меҳнат ресурсларини самарали ишлатиш молиявий ресурслар ҳолатини белгилайди.

Молиявий ресурслар билан таъминланиш уч хил шаклда амалга оширилади:

- ўз-ўзини молиялаштириш;
- кредитлаштириш;
- давлат томонидан молиялаштириш.

Молиявий ресурсларнинг кўрсаткичлари

Молиявий ресурслар бир томондан, пул маблағи сифатида жамғарилади, иккинчи

томондан авансланади — моддий, номоддий ресурсларга, инвестиция ёки капитал сифатида ҳамда қимматбаҳо қоғозларга, акцияларга ва ниҳоят бадаллар, тўловлар, солиқлар сифатида ишлатилади.

Манбалари нуқтаи назаридан молиявий ресурслар ўз маблағлари, қарзга олинган маблағлар ва жалб қилинган маблағлардан иборат бўлади.

Ушбулардан келиб чиқиб, молиявий ресурсларнинг кўрсаткичларини қуйидаги гуруҳларга ажратиш лозим бўлади:

1. Молиявий ресурсларнинг ҳолати ва таркибини англатувчи кўрсаткичлар.
2. Молиявий ресурсларни самарадорлигини ифодаловчи кўрсаткичлар, уларга қуйидаги тўрт гуруҳ кўрсаткичларни тавсия қилиш мумкин:
 - молиявий ресурсларни барқарорлиги;
 - асосий фондлар билан боғлиқ кўрсаткичлар;
 - айланма маблағлар билан боғлиқ кўрсаткичлар;
 - номоддий активлар билан боғлиқ кўрсаткичлар.

Молиявий ресурсларни ҳолатини ва таркибини англатувчи кўрсаткичлар, уларни абсолют суммаси ва нисбий кўрсаткичлар миқдори сифатида бухгалтерия ва статистик ҳисоботларда ўз аксини топади ва улар асосида ҳисобланади. Уларга қуйидаги ҳисобот шакллари киритиш мумкин:

- бухгалтерия баланси — 1 сонли шакл;
- касса айланмаси тўғрисида ҳисобот — 11-торг шакли (Давлат статистика ҳисоботи);
- дебиторлик ва кредиторлик қарзлар ҳақида маълумотнома — 2а —сонли шакл;
- пул оқимлари тўғрисидаги ҳисобот — 4 шакл;
- корхона сарф-харажатлари тўғрисидаги ҳисобот 5-С шакл.

Ушбу ҳисоботлардан молиявий ресурсларни ҳолатини белгиловчи кўрсаткичларни ажратиб олиб, уларнинг ҳолатига, таркибига баҳо бериш ва таҳлил қилиш мумкин бўлади.

Молиявий ресурсларни шаклланиши, ишлатилиши хусусиятлари кўп қиррали бўлганлиги сабабли уларни жамғарилиши, авансланиши ва ишлатилиши нуқати назардан, ушбу хусусиятларига тааллуқли кўрсаткичлар орқали ҳам таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

1. Келтирилган масалаларга ҳамда номоддий активлар билан боғлиқ бўлган кўрсаткичларига бағишланган, ўзбек тилида чоп этилган бир қатор адабиётлар мавжуд¹ ва бу масалалар уларда тўлиқ ёритилганлигини ҳисобга олиб биз юқоридагилар билан чегараланамиз.

4.Савдода меҳнат ресурслари

Савдода меҳнатни ижтимоий-иқтисодий моҳияти ва аҳамияти

Инсон билан табиат ўртасидаги моддий, жисмоний, ашёвий алмашувлар, муносабатларнинг умумий шарти меҳнатдир. Меҳнат инсон ҳаётининг доимий ва табиий шартидир. Меҳнат инсон билан табиат ўртасидаги нарсалар алмашувининг умумий

шартидир. Меҳнат, бу нафақат инсоннинг мускул ва онг, жисмоний ва ақлий энергиясини сарфлаш бўлиб қолмай, мақсадга мувофиқ фойдали, инсон ҳаёти учун зарур бўлган моддий, маънавий ва жамият бойликларини яратиш учун йўналтирилган ижтимоий-зарурий фаолиятдир.

Инсон меҳнати орқали моддий ва маънавий бойликни яратиш билан табиатни ўз ҳаётига мослаштириб, уни ўзгартириш билан бир қаторда ўзини ҳам такомиллаштиради. Меҳнат орқали инсон атроф-муҳитни ўзгартиради, уни ўзгартириш билан ўзининг доимо ортиб бораётган эҳтиёжини қондиришга интилиш билан инсон ўзининг табиатини ўзгартиради, яъни қобилиятини, билимини, кўникмаларини, имкониятларини кенгайтиради, такомиллаштиради ҳамда меҳнат жараёнини тубдан ўзгартириб боради. Меҳнат жараёни такомиллашади ва инсоннинг ўзи ҳам такомиллашади.

Меҳнатнинг мазмуни нуктаи назаридан меҳнат инсонни меҳнат қуроллари ва предметлари билан ўзаро боғланиши жараёнида ҳамда уларга инсоннинг таъсири, аралашуви натижасида вужудга келади.

Бу жараён доимо, танаффўзсиз давом этиб боради ва такрорланиб туради.

Меҳнатнинг ижтимоий-иқтисодий моҳияти унинг ижтимоий ишлаб чиқариш муносабатлар жараёнидаги ўрнида намоён бўлади.

Олди-сотди жараёни билан шуғулланувчиларни меҳнати алоҳида фаолиятига ажралган ва жамият тараққиёти билан боғланган ҳолда, у ривожланиб ва такомиллашиб келмоқда.

Савдода ишчилар меҳнати жамиятдаги умумий ижтимоий зарурий меҳнатнинг ажралмас қисми бўлиб, савдонинг функцияларидан келиб чиқиб ўз хусусиятларига эгадир.

Савдода меҳнатнинг хусусияти товар олди-сотди жараёнини (товарни қийматини алмаштириш) таъминлаш, айрим ишлаб чиқариш функцияларини бажариш ва аҳолига хизмат кўрсатиш билан белгиланади.

Товар муомаласи икки хил турдаги жараённи амалга оширади. Бу жараёнларни қуйидагича тавсифлаш мумкин:

биринчидан, бу жараёнда ишлаб чиқаришнинг айрим техник-технологик функциялари давом этади (товарларни ишлаб чиқариш ассортиментини савдо ассортиментига айлантириш, уларни қадоқлаш, истеъмол қийматини сақлаш, транспорт операциялари ва ҳ.к.);

иккинчидан, қиймат шаклини ўзгартириш «Т-П» операцияларини амалга ошириш;

учинчидан, олди-сотди жараёнида аҳолига ушбу жараён билан боғлиқ бўлган хизматлар кўрсатиш.

Савдо ходимларининг меҳнатининг табиати мураккаб жараён бўлиб, ўзига хос билим, кўникмаларни (ўқитувчи, врачларга ўхшаган) истеъдод ва қобилиятини талаб қилади. Айниқса, уткир рақобат шароитида биз келтирган хусусиятлар жуда юқори аҳамият топади.

Савдода меҳнат ресурсларини шаклланиши ва кўрсаткичлари

Меҳнат жараёни табиатга ишчи кучи, меҳнат предметлари ва меҳнат қуроллари (иккаласи меҳнат воситаларини ташкил қилади) билан биргаликда таъсир қилиши

туфайли содир бўлади.

Ишчи кучи бу жараёнда асосий рол эгаллайди. Ишчи кучи инсоннинг меҳнат қилиш қобилияти билан белгиланади.

Ишчи кучи деганда бизлар инсонни жисмоний, ақлий, маънавий ва руҳий қобилиятлари ва уларни зарурият туғилиши билан ишлатиб қандайдир моддий, маънавий ва маданий истеъмол қийматлар яратишга тушунамиз.

Ишчи кучини такрор ишлаб чиқариш жараёни учта фазадан иборат бўлиб унга:

- шаклланиш фазаси;
- тақсимот фазаси;
- истеъмол фазалари киради.

Жаҳон стандартларига биноан ишчи кучининг асосий қисмини ёлланма ходимлар ташкил қилади. Уларга шартнома (кантракт) асосида ишлаётган барча ходимлар киради. Статистикада ишчи кучи рўйхатдаги ходимлар сифатида ҳисобга олинади. Рўйхатдаги ходимларга барча доимий, вақтинча ва шартнома асосида ишга қабул қилинганлар киради.

Вақтинча ишга қабул қилинганлар таркибига бир кун ва ундан кўпроқ кунларга ишга қабул қилинганлар киради. Бунга ҳақиқатда ишлаётган ва вақтинча ишга чиқмаган, лекин ишда формал ҳолда ҳисобланадиганлар киритилади.

Назарияда ва амалиётда меҳнат ресурслари ва меҳнат салоҳияти деган кўрсаткичлар ишлатилади.

VIII-Халқаро статистиклар (1954 йил) конференциясида меҳнат ресурсларига «Хусусан меҳнат ресурслари» ва «ҳарбий хизматчилар» кириши таъкидланган. «Хусусан меҳнат ресурслари» ишловчилар ва ишсизлар категорияларига ажратилган.

БМТ статистика комиссияси 1966 йилги 14 сессиясида «Иқтисодий фаол аҳоли» тушунчасини жорий қилган. Уларга моддий неъматлар ишлаб чиқаришида ва хизмат қилишда қатнаша оладиган шахслар мажмуаси киради деб айтилган.

Меҳнат ресурслари деганда меҳнатга қобилиятли ёшдаги (аёллар 16-55, эркеклар 16-60 ёшда) ишчилар сони тушунилади. Бу чегара қонун орқали белгиланган. Меҳнат ресурслари чегараланган, лекин ҳаётда ногиронлар, нафақахўрлар, ёш болалар меҳнат қобилиятидан (иш кучидан) фойдаланилади.

Меҳнат ресурсларига буларни қўшсак меҳнат салоҳиятини ташкил қилади.

Масалан: вилоятда аҳолининг сони 2,0 млн. киши, шундан 60%, яъни 1,2 млн. — меҳнатга қобилиятли ёшдаги аёллар ва эркеклар.

Шулардан 0,3 млн. ишсиз.

Ишлаётган ишчилар сони 1,4 млн. киши.

Иш билан банд бўлган ногиронлар, нафақахўрлар ва ёш болалар (16 ёшгача) $1,4 + 0,3 - 1,2 = 0,5$ млн. (ишчилар сони $1,2 - 0,3 + 0,5 = 1,4$).

Меҳнат ресурслари — 1,2 млн. киши.

Ишчилар сони — 1,4 млн. киши.

Меҳнат салоҳияти — $1,4 + 0,5 = 1,9$ млн. киши.

Корхона миқёсида ишчи ходимлар сони меҳнат салоҳиятига тенг бўлади.

Ходимлар (ишчилар) сони корхоналарда ўрганишда ва статистик ҳисоботда икки хил турда бўлади.

1. Рўйхатдагилар.

2. Ишга келганлар.

Рўйхатдаги ходимлар сони барча рўйхатдан ўтган ҳар хил сабаблар билан ишга (доимий, мавсумий, вақтинчалик) ишчилар сони киради. Уларга (хизмат сафарида, меҳнат таътили, декрет таътили, касаллар, ишга ҳар хил бошқа сабаблар билан ўқиш, депутатлик ва ҳ.к.) келмаганлар киради.

Статистик ҳисоботда ходимларнинг ўртача рўйхатдаги сони кўрсаткичи ишлатилади. (1 ой, квартал, 6 ой, 9 ой ва 1 йил). Бунда ишга келганлар ва келмаганлар ҳам ҳисобга олинади.

Масалан: ойлик учун ҳар куни рўйхатдаги ишчилар сони (байрам, дам олиш кунлари ҳам ҳисобга олинган ҳолда) ҳар кунлигини жамлаб ойнинг тақвим (календар) сонига бўлиш билан аниқланади (ишчи-кун:календар кунига).

3 ойга бўлса ҳар бир ойнинг ўртача кўрсаткичини жамлаб 3 га бўламиз ва ҳоказо. Агарда ишчилар сони ҳар ой бошига берилган бўлса ўртача хронологик усул билан аниқланади.

Ўртача рўйхатдаги ходимлар сонини аниқлашда дам олиш ёки байрам кунларидаги ишга келганлар сони бир кун олдин ишга келганлар сонига тенг деб ҳисобга олинади.

$$\bar{X} = \frac{\frac{570}{2} + 575 + 572 + \frac{580}{2}}{4 - 1} = 574 \text{ киши}$$

Статистикада ўртача иш ҳақи, меҳнат унумдорлиги ва бошқа кўрсаткичларни аниқлаш учун «ўртача иш ҳақи ва бошқа ўртача кўрсаткичларни аниқлаш учун ходимлар сони» кўрсаткичи ишлатилади.

Ходимлар сони билан боғлиқ бўлган кўрсаткичлар қаторига қуйидагиларни ҳам киритиш лозим:

1. ишга келган ходимлар сони (уларни рўйхатдаги ходимлар сонига ҳиссаси);
2. ишчи ходимларни таркиби;
3. ходимларни ўртача ёши;
4. меҳнат даври (стажи);
5. меҳнат унумдорлиги;
6. ишчи ходимларни рентабеллиги ёки даромадлиги (Ри.х). Агарда яратилган қийматни $C + V + m$ деб ҳисобласак, рентабеллик қуйидагича ифодаланади:

$$Pu.x = \frac{m}{V}$$

C – доимий капитал ишлаб чиқариш воситалари;

V – ўзгарувчан капитал, иш ҳақи;

m – олинган фойда.

7. меҳнаткашларнинг бўш вақти (дам олиш, ўқиш, малака ошириш жамоат ишлари, болалар тарбияси, жисмоний тарбия ва спорт, маданий дам олиш, маънавий эҳтиёжларни қондириш);
8. ходимларни қўнимсизлик коэффициенти (ишдан кетган ва ҳайдалганлар: ўртача рўйхатдаги сонига);
9. ходимларни қабул қилиш коэффициенти;
10. меҳнат унумдорлиги;

11. меҳнат унумдорлиги ва ўртача иш ҳақини солиштирма кўрсаткичи.

Савдода меҳнат ресурсларини таҳлили ва режалаштириш

Бозор иқтисодиёти шароитида савдо корхоналарида банд бўлган меҳнат ресурсларини (ходимлар сонини) таҳлил қилиш иқтисодий ишларнинг энг муҳим томонларидан бири бўлиб ҳисобланади. Чунки ходимлар сони, ҳар бир корхонани меҳнат салоҳияти ва малакали иш кучи билан таъминланганлигини ифодалайди ҳамда катта ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эга. ҳар бир ходимнинг ижтимоий-иқтисодий аҳволи, улар ишлаётган корхоналарда ишчилар бандлиги, улар иш ҳақи миқдори ва бошқа рағбатлантириш механизмларининг қандай ташкил қилинганлиги билан ифодаланади.

Шу билан бир қаторда корхонанинг самарадорлиги унда фаолият кўрсатаётган ходимлар сонига, уларнинг малакасига, меҳнат шароити ва улар ўртасидаги маънавий-руҳий муҳитига бевосита боғлиқ. Шу нуқтаи назардан ходимлар сонини таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга.

Ходимлар сонини таҳлил қилишнинг вазифаси, унинг аҳамиятидан келиб чиқади. Таҳлилнинг вазифаларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- фаолиятдаги (рўйхатдаги) ходимлар сонини ва уларнинг штат жадвалига мувофиқлигини солиштириб баҳолаш;
- ходимлар таркибини ўрганиш;
- ходимлар малакасини, маълумоти бўйича таркибини ўзгаришига баҳо бериш;
- ходимлар умумий миқдори ва таркибини ўзгариш тенденцияларини, корхонанинг бошқа кўрсаткичлари билан боғлиқлигини ўрганган ҳолда баҳолаш;
- ходимларнинг ишлатилиш кўрсаткичлари, кўнимсизлик коэффициенти, қабул қилиш коэффициенти, меҳнат унумдорлиги ва бошқаларни аниқлаш, уларнинг ўзгаришига таъсир қилувчи омилларни белгилаш каби муҳим тадбирларни амалга ошириш.

Таҳлилнинг вазифаси бу келтирилганлар билан чекланиб қўолмайди, балки ҳар сафар таҳлилнинг мақсадидан келиб чиқиб, ўзгариб туриши табиий. Чунки бозор иқтисодиёти шароитида вазиятлар тез ўзгариб туриши мумкин. Бу ўзгариш жараёнини таҳлил қилиб, тегишли қарорлар қабул қилиб, амалий чора-тадбирларни қўллаш, бошқариш ва иш юритиш усуллари вазиятга қараб мослаб бориш чораларини кўриш ҳам муҳим аҳамиятга эга.

Ходимлар сонини таҳлил қилиш, уларнинг умумий сонини, таркибини, меҳнат унумдорлигини режага ва ўтган йилларга нисбатан ўзгариш тенденцияларини аниқлашдан бошланади.

Таҳлилда ушбу кўрсаткичларни бир неча йилга ўрганиш тавсия қилинади.

Кейинги босқичда ходимлар сонини корхонанинг даромади ёки фойдаси билан солиштириб ходимларга тўғри келган даромад ёки фойдани ўзгариш тенденцияларини баҳолаш зарур.

Таҳлил жараёнида меҳнат унумдорлиги билан ўртача иш ҳақини ўзгариш тенденцияларини солиштириш катта аҳамиятга эга. Таҳлилни кейинги босқичларида биз 6.2-параграфда келтирилган ходимларга таълуқли барча кўрсаткичлар динамик қаторларда ўрганиш тавсия қилинади.

Ходимлар кўрсаткичларига таъсир қилувчи омилларни таҳлил қилиш зарур бўлади.

Савдо корхоналарида ишчи ходимлар сонини режалаштириш уларни қуйидаги таркиби (категориялари) бўйича амалга оширилади.

1. Сотувчилар
2. Магазинларни бошқа ишчилари (савдо қилмайдиган магазин мудирлар, кассир назоратчилар, ёрдамчи ходимлар – қаровул, фаррош).
3. Маъмурий бошқарув ходимлари

Сотувчиларни ҳар бир савдо шохобчаси бўйича алоҳида ҳисоблаш зарур. Бунинг учун бир неча хил усулдан фойдаланиш тавсия қилинади.

I. ўртача рўйхатга олинган сотувчилар сони савдо шохобчасидаги ишчи жойлар сони (майдони) унинг иш вақти ёки ишлаш режими асосида аниқланади. Унинг учун қуйидаги формуладан фойдаланиш мумкин.

$$\bar{X}_{c.p} = \frac{T \cdot Иж}{t}$$

$\bar{X}_{c.p}$ - режалаштирилган даврга рўйхатга олинган сотувчиларнинг ўртача сони;

T – савдо шохобчасининг йиллик (квартал, ой) ишлаш даври, соат;

Иж – савдо шохобчасининг иш жойи сони;

t – битта сотувчининг йиллик (квартал, ой) иш вақти, соат.

T – аниқлаш савдо шохобчасининг ҳафтада неча кун ишлаши (дам олишсиз), байрам кунлари ишлаш ёки ишламаслик, суткада ишлаш даври каби кўрсаткичларга боғлиқ бўлади.

t – сотувчининг ишлаш вақтида боғлиқ меҳнат таътили, байрамлар ҳафтада ишлаш куни, соати кабиларга боғлиқ.

M: Магазин ҳар куни соат 8⁰⁰–20⁰⁰ ишлайди (1 соат тушлик билан), яъни суткасига 11 соат, дам олиш кунисиз, дам олиш кунлари 2 соат кам ишлайди, яъни 18⁰⁰ гача.

1 йилда 365 кун, 52 - дам олиш куни, 8 - байрам кунларини ташкил қилади. 1 сотувчига 18 иш куни меҳнат таътили берилади.

Ўтган йиллар ҳисоб-китоби ва сотувчиларни ишга чиқишни таҳлили бўйича 1 сотувчи ўртача бир йилда 6 кун ишга чиқмаган (ҳар хил сабаблар бўйича). Магазинда 10 иш жойи мавжуд.

Режалаштирилган йилга сотувчилар сонини аниқлаймиз.

1. 1-та сотувчини режалаштирилган йилга ишчи кунини аниқлаймиз.

$$365-52-18-8-6 = 281 \text{ кун.}$$

2. 1-та сотувчини иш даври соат миқдори

$$281 \times 7 = 1967 \text{ соат}$$

3. Магазиннинг ишлаш даври = $(11 \cdot 365) - (52 \cdot 2) - (8 \cdot 2) = 4015 - 104 - 16 = 3895 \text{ соат.}$

4. Зарурий сотувчилар сони = $\frac{3895 \cdot 10}{1967} = \frac{38950}{1967} = 19,8 \approx 20 \text{ та}$

II. Сотувчилар сони магазиннинг ишлаш режимидан келиб чиқиб унинг сменада ишлаш ва ишлашни ўзлуксизлик коэффициентларини аниқлаш орқали амалга оширилиши мумкин.

Сменалик коэффициенти суткада магазиннинг иш вақтини 1 сотувчининг иш вақтига бўлиш йўли билан аниқланади.

$$K_c = \frac{T_{mc}}{t_{ic}}$$

Масалан: магазин 11 соат ишлайди, 1 сотувчи 7 соат ишлайди, бу ҳолда,

$$K_c = \frac{11}{7} = 1,57$$

Ўзлуксизлик коэффициенти магазиннинг бир йиллик иш кунини 1 сотувчининг иш кунига бўлиш йўли билан аниқланади.

$$K_y = \frac{M_{ик}}{C_{ик}}$$

Бизнинг мисолда

$$K_y = \frac{365}{291} = 1,2989 \approx 1,3$$

Сотувчилар сони = $10 \times 1,57 \times 1,30 = 20,4$ 20 та

III. Сотувчилар ўртача рўйхатдаги сонини ($\bar{X}_{c.p}$) доимо ишда бўлиши шарт бўлган сотувчилар (X_{∂}) сони орқали ҳам аниқлаш мумкин.

$$X_{\partial} = \frac{Иж \cdot (T_x + T_m)}{t}$$

Бунда: T_x – магазиннинг бир ҳафталик ишлаш даври, соат;

T_m – магазинни очиш, ишга тайёрлаш учун кетадиган қўшимча вақт, соат;

t – 1 сотувчининг 1 ҳафталик иш соати.

$$\bar{X}_{c.p} = \frac{X_{\partial} \cdot M_{ик}}{\Delta t}$$

Бунда: Δt – 1 сотувчининг эффект (самарали) ишлаш вақти (дам олиш, байрам, касаллик, меҳнат таътилини ҳисобга олган ҳолда, кун).

IV. Сотувчилар сони тажриба – статистик усул орқали ҳам аниқланиши мумкин.

Магазин мудирлигини кўп ҳолларда сотувчилардан бири бажаради. Агарда сотувдан озод қилинган магазин мудир ишлайдиган бўлса унда магазиндаги ишчи жойлар, уни майдони, этажи ва бошқа омиллар ҳисобга олиниб, уларни аниқлаш керак.

Кассирлар сони касса аппаратлари сони қараб аниқланади. Фаррош сони савдо ва қўшимча магазин майдонлар, магазинни ишлаш режими, 1 фаррошга белгиланган тозалаш майдонини ҳисобга олган ҳолда аниқланади.

Қаравул савдо шохобчасини жойланиш дислокациясига ва бошқа шароитларни (масалан сигнализация) ҳисобга олган ҳолда ҳисобланади.

Маъмурий бошқарув аппарати ва мутахассислар сони савдо корхонасининг чакана товар айланиши ҳажми, савдо шохобчаларининг сони, сотувчи ва бошқа ишчилар сони ҳамда бошқа шарт-шароитларни ҳисобга олган ҳолда аниқланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Абдукаримов Б.А. ва бошқалар «Корхона иқтисодиёти», Дарслик, Тошкент «Фан», 2005.

2. Пардаев М.Қ., Абдукаримов Б.А. Меҳнат иқтисоди ва социологияси. Ўқув қўлланма. Самарқанд, 2002.

3. Абдукаримов Б.А. «Ички савдо иқтисодиёти», Дарслик, Тошкент «Фан», 2007.

4. Абдукаримов Б.А. « Ички савдо иқтисодиёти », Дарслик, Тошкент

«Иқтисод-молия», 2010.